

megmutatja, hogy mi a hallgatás és az elnyomás szerepe a nőiség konstrukciójában, ahogyan azt is, melyek azok a narratológiai értelemben negatívnak értelmezhető figurák, amelyek az olvasót mégis jelentésadásra készítik. Az árulkodó hiány után most a hozzájárulásról olvashatunk, elsősorban esztétikum és politikum kettőssége, dialektikája mentén. Miközben a szerző a feminista narratológia (nevezzük így Susan S. Lanser után) módszertánával szoros szövegolvasást hajt végre, egyfajta társadalomtörténeti kontextust is ad a szövegeknek. Mivel alapvetően a politikum integrálására és a kánon újragondolására törekszik, a feminista kritika nyilván nem dolgozik soha pusztán az irodalmi alkotások esztétikai fogalmával, hanem hangsúlyozza azok társadalmi és mediális jellegét. Az itt elemzett szövegek — és ezáltal természetesen az őket elemző szövegek — fő tétje nemcsak a kánonra, hanem a hétköznapi kultúrára kiható paradox folyamatok bemutatása, és annak vizsgálata, hogy a kulturálisan kódolt társadalmi szerepek hogyan tükröződnek irodalmi szövegekben, s ezek cserébe hogyan tükröztetik vissza a bennük implikálódó társadalmi és politikai struktúrákat.

Bár szó szerint talán egyik tanulmányban sem szerepel, mégis az egyik legfőbb kérdés, hogy mit kezd az olvasó a privilégiumok irodalmi szövegekben megképződő rendszerével, amelyek működés módja nemcsak a tudomány, hanem a mindennapi élet és a populáris kultúra diskurzusaiban is tetten érhető. Zsadányi több tanulmányban idézi Judith Butler ismert elképzelését a *Jelentős testek* című monográfiából, amely szerint a kánon (tágon értett) terét nem csak bővíteni kell, hanem alapjaiban szükségessé megváltoztatni ahhoz, hogy a narratív struktúrákban megfogalmazódó különféle identitás-konstrukciók teljes jogú tagjai lehessenek. A hangadás és az arcadás egyben láthatóságot is jelent a korábban marginális helyzetben lévő szubjektumok számára, az identitáspolitikák erőszakosságát pedig fölválthatja az identitásbeszéd választhatósága. A privilégiumok rendszerszintű működésének megértése egyben annak felismerése, hogy a kánon saját politikumában is esendő képződmény, a centralizált és decentralizált szubjektumok küzdelme pedig nem egy társadalomelméleti sci-fi bizarr jelenete, hanem mindennapi életünk és kulturális fogyasztási szokásaink rövgalósága. A kiszolgáltatottakkal való szolidaritás ebben a könyvben nemcsak egy attitűd, hanem morális parancs is.

A *Bazsali, rezeda, kisasszonycipő* egyszerre próbálja meg bemutatni az irodalom és a mindenkori társadalmi valóság törékeny viszonyát, ugyanakkor alkalmazza a reprezentáció politikájának elméleti olvasásmódjait. Leginkább Michel Foucault, Judith Butler, Mieke Bal, Jacques Derrida és Gayatri Spivak munkái jelentik a háttér, amely felől a kötet irodalmi szövegekhez közelít, és ez egyrészt egyfajta elméleti következetességet, másrészt gyakran önismétlést eredményez. Ez utóbbi veszélye a tanulmányok szerkezete miatt is fennáll: a szoros szövegelemzések előtt minden esetben van egy elméleti bevezető, amelyben gyakran nagyon hasonló utalások vannak. Ilyenek például a már említett centralizált és decentralizált szubjektumelméletek, vagy

éppen Spivak alárendelt-fogalma, amely — nem feltétlenül indokolatlanul, de mégis ismétlődésként — megjelenik a második, az ötödik és a hatodik fejezetben is: igen hasonló módon, egymástól különböző témájú tanulmányokban.

Az ismétlés az elsődleges szövegek szintjén is jellemző, itt azonban már kevésbé tűnik öncélúnak, inkább alátámasztja az első tanulmány azon állítását, hogy az iteratív retorika, a halmozás, a felsorolás és az ismétlés olyan narratív struktúrákat eredményeznek, amelyek sajátosan női sorsokkal hozhatók összefüggésbe. Vagyis a kötet tanulmányai témaválasztásukkal is megerősítik a kötet retorikai állításait. Jó példa erre Földes Jolán *A halászó macska uccája* című regénye, amely a kötet több tanulmányában is elemzés tárgyává válik. Ez a regény hiába a 20. század eleji magyar irodalom izgalmas teljesítménye, az irodalomtörténet-írás és a közönség számára egyaránt olvasatlan marad. A regény az 1920-as években Párizsba emigráló Barabás-család sorsát meséli el, és ez a témaválasztás nemcsak a korabeli, de a jelenlegi társadalmi kontextusra is lehet reflexió.

A talajvesztettség mint az elbeszéléstechnika számára kihívást jelentő sorskérdés nemcsak ebben a kötetben, hanem Zsadányi Edit más munkáiban is meghatározó. Az idegenség és kiszorítottság alakzatai, az emigráció kulturális stratégiái, megőrzés és felejtés ellentéte, a beszélő neveken és beszédaktusokon keresztül létrejövő cselekedetek, a marginális identitások önmaguk elbeszélhetőségéért folytatott küzdelme mind jelen vannak ebben a kötetben, és ki is jelölik az értelmezés határait. A reprezentáció, a szolidaritás és a hozzájárulás kérdései mellett Zsadányi érdeklődésének középpontjában az egyéni választás és a sors kapcsolatának elbeszélhetősége áll, vagyis az, hogy a történelem hogyan formálja az egyes emberi életekhez kapcsolódó narratív struktúrákat. Az irodalomtudományban az identitás általában a kollektív identitás fogalmát jelenti, ezekben a szövegekben azonban hozzájuk rendelődik az egyéni identitás történetiségének kérdése is. A *prózai valóság prózája* című harmadik tanulmány *A halászó macska uccája* mellett Jhumpa Lahiri *Becenéve Gogol* című regényét elemzi, amelyben a saját (indiai-amerikai) kultúrától teljesen különböző, orosz Gogol keresztnév a kulturális idegenség jelölője. Zsadányi emellett érvel, hogy az identitásváltásban élők léttapasztalata egyfajta folyamatos, derridai értelemben vett el-különböződés, hiszen amint az egyik üres hely betöltődne, a jelentés máris elmozdul egy új tartomány felé. Azt, hogy ez narratív vagy kulturális szinten teremt ürességet, az olvasó maga döntheti el, mindenesetre feltűnő, hogy a narratív megoldások mit emelnek ki és mit mutatnak meg az átlagosnál rosszabb életek elbeszéléseiből. A szenvedő, magányos hősök küzdelmei mellett ez jelenik meg nyilvános és privát, normalitás és kirekesztés dinamikáiban is.

A modernitás és a kialakuló új szubjektumpozíciók kapcsolatának bemutatása mellett fontos szerepet kap a kötetben a test irodalmi tapasztalata is. A fogyatékoság, öregség, betegség testi tapasztalatai nemcsak a *Vérző sebek és „vérző sebek”*: *Az abjekt mint testbeszéd* Kertész Imre Sorstalanság és Polcz Elaine Asszony

a fronton *című művében* című hatodik tanulmányban, de például a negyedik, Barnás Ferenc *Élősködő* című regényét elemző szövegben (*Test az írásban, írás a testben*) is fontos szerepet játszanak. Julia Kristeva abjekt-fogalma mellett a *Sorstalanság* és az *Asszony a fronton* elemzésében is megjelenik az engedelmes testek elhíresült koncepciója, a korporeális narratológia, a szubverzív test-írás, illetve a Michel Foucault, majd utána Mike Featherstone nyomán kialakuló, a fogyasztói kultúra és a posztmodern társadalmi gyakorlatok hatalmi természetét hangsúlyozó szemlélet, amely egyben azt is mondja, hogy ezen rendszerek logikája a patriarchális struktúra modelljét követi. Ebből következik, hogy az elemzett szövegek kapcsán a szolidaritás hiányának természetességén kívül annak felismeréséről is szó esik, hogy a test határainak felszámolása gyakran a szöveg határainak elmosódásával jár. Alapvetésnek tételezi a könyv biológiai és kulturális test kettősségét, hiszen a hivatkozott elméletek szinte mindegyikében a test nemcsak anatómiai létező, hanem olyan felület, amelyre a kultúra és a társadalom az adott korszak kulturális normativitását bevésni próbálja. A kötet megformáltságának szempontjából a test kettősségét talán érdemes lett volna — akár Susan Bordo „kikristályosodás” fogalmát is segítségül hívva — összekötni a női írás koncepciójával és általában a dekonstrukció írás-fogalmával, hiszen a testírás-elméletek voltaképpen azokat gondolják tovább, a testet a szöveghez hasonlóan olvashatónak tételezve. A saját biológikum határainak feltérképezése olyan viszonyrendszer mutat, amelyben nemcsak a saját identitáshoz, hanem a szabadsághoz való viszony is kódolva van. „A szabadság lehetőségét konokul kereső elemző számára e művek testközeli elemzéséből az a szomorú belátás adódik, hogy csak a test a határa a diktatúrának” (138) — olvasható ez a tudományos munkához mérten szinte vallomásos sor a kötet zárótanulmányában.

A *Bazsali, rezeda, kisasszonycipő* változatos példákon keresztül közelít a szolidaritás irodalmi modelljeihez: nemcsak a nőiséghez kapcsolódó tapasztalatokat, hanem általában az alávetett nézőpontokat elemzi a feminista kritika eszköztárával. Az irodalmi kánon és az intézményrendszerek mellett az identitás-konstrukciók kapcsán is firtatja, hogy vajon szélesíteni kell a meglévő kategóriákat, vagy éppen ellenkezőleg, meg kell szüntetni azokat, hogy új rendszert alkotva teremtünk meg a mássághoz és önmagasághoz való jogot. Judith Butler egyebek mellett az *Esetleges alapok* című tanulmányban feltett klasszikus kérdése nemcsak a feminista kritika, hanem a feminista narratológia alapja is: ki beszél akkor, amikor én szólok hozzád? Ez nemcsak az elbeszélő, hanem az értelmezői és befogadói oldalra is vonatkozik, így hozva létre egy, a szövegekéhez hasonló diskurzív struktúrát. Zsadányi Edit könyve nem konkrét válaszokat ad erre a kérdésre, hanem azt mutatja meg, hogy nem lehet elégszer feltenni.

BALOGH Gergő

Kritika egy kritikai kiadásról

(József Attila összes tanulmánya és cikke. 1930–1937. Kritikai kiadás, szerk.: Tverdota György – Veres András, József Attila Társaság – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018)

Már pusztán az is jelezheti a Szabolcsi Miklós által sajtó alá rendezett és jegyzetekkel ellátott 1958-as, József Attila értekező prózai írásait magában foglaló kritikai kiadás¹ tudománytörténeti jelentőségét, hogy annak a később érkezők általi — az időközben napvilágot látott filológiai eredmények perspektívájából nélkülözhetetlenné vált — felülvizsgálata és kibővítése csak több évtizedes távlatban válhatott lehetővé, és nem egyszerre, hanem csupán két lépésben történhetett meg. 1995-ben, a költő 1923 és 1930 között írt tanulmányai és cikkei láttak napvilágot,² ezeket követi most az 1930 és 1937 között keletkezett szövegek kritikai kiadása. Mind a két kiadás osztozik a Szabolcsi-féle közlési elvek megtartásában, ennyiben pedig örökösöknek tekinthetők: akárcsak az 1958-as, mind az 1995-ös, mind pedig a 2018-as kiadás *editio maior* (vagyis a pusztán szövegkritikán túl feladatának tartja a közölt szövegek egy tágabb összefüggésrendszerben való elhelyezését, történeti kontextualizálását).

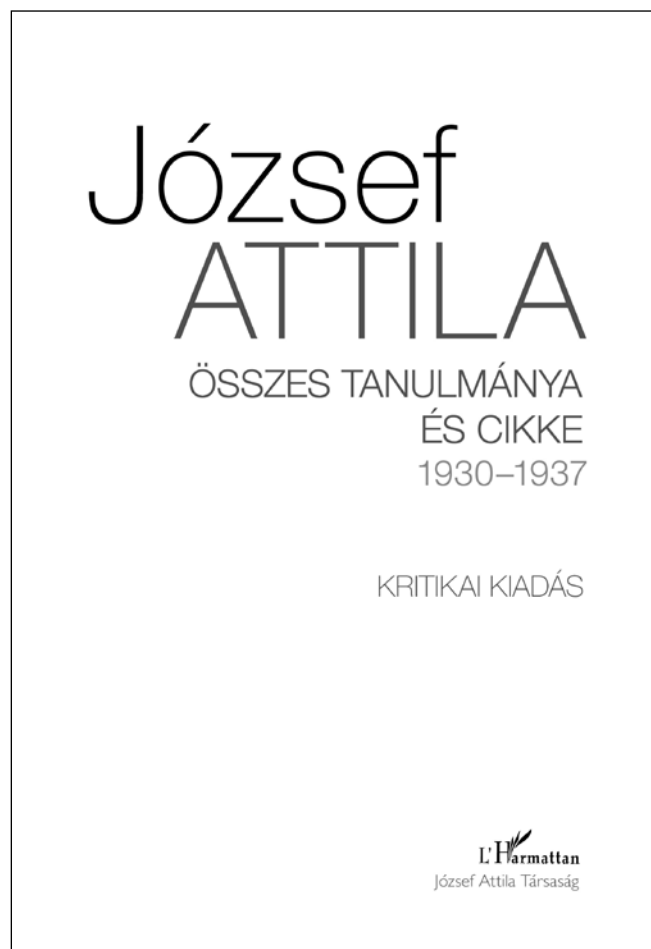
Amíg az 1995-ös kiadásban a szövegekhez tartozó, vonatkozó háttér-információkhoz, kontextusokhoz stb. való hozzáférést némiképp kényelmetlenné teszi az, hogy a magyarázatok külön-külön kötetben kapnak helyet, a *József Attila összes tanulmánya és cikke. 1930–1937* című kritikai kiadásban azok ennél szerencsésebb módon közvetlenül a közölt írások után helyezkednek el, sőt a filológiai szempontból bonyolultabb szövegcsoportok esetében előzetes megjegyzések is segítik az olvasói tájékozódást (*Irodalom és szocializmus, Hegel – Freud – Marx*). A kritikai kiadás közléseinek alapszerkezete az alábbi sémát követi: József Attila értekezése

¹ JÓZSEF Attila: *Összes művei. III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok*, s. a. r.: SZABOLCSI Miklós, Akadémiai, Budapest, 1958.

² JÓZSEF Attila: *Tanulmányok és cikkek. I–II.*, s. a. r. HORVÁTH Iván – TVERDOTA György, Osiris, Budapest, 1995.

és az e szöveghez esetleg hozzátartozó változatok, fogalmazványok, töredékek → filológiai adatok → keletkezéstörténet → tárgyi és szövegmagyarázatok → recepciótörténet (irodalomjegyzékekkel). A kiadvány nagy érdeme, hogy jegyzeteinek filológiai apparátusa aprólékos és precíz, a kéziratok leírásai részletesek, a szerzőségmeghatározás és a datálás szempontjai meggyőzők. A filológiai jegyzetek, amennyiben a közölt írás több közléssel is rendelkezik, összehasonlító szövegkritikai távlatban jelenítik azokat meg, felhívva a figyelmet a különböző szövegközlésekben igen gyakran megfigyelhető szövegromlásra, és közvetve figyelemzve ezzel az e kiadványokra történő hivatkozások filológiai problematikusságára. A József Attila-szövegek konkrét, az életrajzi eseményekre gondot fordító keletkezési körülményeit, eszme-, politika-, irodalom- és kultúrtörténeti háttérét és kontextusait a keletkezéstörténeti részek tárgyalják. Meg kell jegyezni, hogy ezek a szakaszok irodalomtörténeti szempontból gyakran igen értékes áttekintést is nyújtanak József Attila személyes kapcsolatairól, felvázolva például a költő Babits Mihállyal vagy a Kosztolányi Dezsővel való személyes és szakmai viszonyának történetét és fontosabb tendenciáit.

A kiadvány keletkezéstörténeti részei tartalmilag gyakran metszik egymást, gyakoriak az ismétlések és a variációk. Ez jó megoldásnak tekinthető, hiszen annak köszönhetően, hogy a vonatkozó kontextusok úgymond mindig kéznél vannak, a kiadványban közölt egyes tanulmányok, cikkek jegyzeteinek olvasását nem töri meg a követendő kereszthivatkozások folytonos felbukkanása, melyek száma egy ilyen monstruózus gyűjtemény esetében vélhetőleg több mint ideális lenne. Ugyanakkor érdemes lett volna több figyelmet áldozni a hasonló vagy ismétlődő elemeket megjelenítő szakaszok egységesítésére (vagy máskor éppen a szó szerinti egyezések kiiktatására [például: a *Szerkesztői előszó* és Veres András bevezető tanulmánya, vagy 1122 és 1309]). Egyfelől egyenlenség figyelhető meg az idegen nyelvű címmegjelenítés terén (a magyar címváltozat/az eredeti használata). Másfelől az előbbinél komolyabb problémát jelent az, amikor az ugyanarról a személyről szóló ismertetés két esete jelentős eltéréseket mutat. Ez történt például Max Weberrel, akiről egy helyen az alábbiakat olvashatjuk: „Max Weber (1864–1921) német történész, közgazdász; Marx és Durkheim mellett a modern szociológia megalapítója, a társadalomról való gondolkodás antipozitivistá fordulatának jelentős képviselője.” (991) Nem olyan sokkal később pedig ezt: „Max Weber (1864–1920) német közgazdász, szociológus, vallásszociológus.” (1053) Túl azon, hogy a két ismertetés más és más szakterületekben találja meg Weber munkásságának tudománytörténeti helyét — és az előbbi részben szinte szó szerint megegyezik a szerzőről szóló magyar nyelvű Wikipédia-szócikkben foglaltakkal: „Karl Marx és Émile Durkheim mellett a modern szociológia alapító atyja”³ —, felfigyelhetünk arra is, hogy Weber halálának éve a két ismertetésben két különböző változatban jelenik meg (1921 és 1920). Az utóbbi a helyes, Weber 1920-ban hunyt el (a Wikipédián amúgy jól szerepel a dátum). Ugyan nem ellenőriz-

tem a kiadvány összes tárgyi adatát, de ez a szembetűnő hiba — és a joggal feltételezhető, jelöletlen, és tulajdonképp mindegy is, honnan származó átemelés úgyszintén (egyébként is: könnyen lehet, hogy a szövegrész a Wikipédián is csak átvételként szerepel) — felvetheti annak kérdését, hogy vajon egyedi/ritka vagy általános/többször visszatérő jelenséggel állunk szemben, mely kérdés felvethetőségének ténye a kiadvány tárgyi–tudományos hitelét már önmagában is csorbítja.

Elmondható továbbá, hogy bár mind a keletkezéstörténeti háttér, mind a tárgyi és szövegmagyarázatok szerepeltetése érthető, üdvös és célszerű, az ezek közötti különbség nem mindig egyértelmű (ennek kiküszöbölésére érdemesebb lett volna a kiadvány messze legjobban felépített — azonban furcsa módon az összes többitől elütő — jegyzetét, a *Hegel – Freud – Marxhoz tartozót* a többi mintájává tenni). Nem egyszer fordul elő, hogy a keletkezéstörténeti adalékok helye a József Attila-szövegek interpretációjának terévé válik (213; 313; 346; 362; 376–377; 402; 415–416; 423–424; 503–504; 516–517; 578–579; 620–622; 631–633; 814; 849–850; 872–874; 964–967; 985; 1051–

³ Lásd: Max Weber, Wikipedia; elérhető: https://hu.wikipedia.org/wiki/Max_Weber (kiemelés az eredetiben — B. G. Utolsó hozzáférés: 2018. 08. 26.).

1052; 1075–1080; 1174–1175; 1195–1196). A műfaji keretek szétfeszítése más vonatkozásban is megfigyelhető: helyenként — az áttekintés tárgyilagosságától messze sodródva — a recepciótörténet ismertetése vagy a recepcióra tett, tágabb összefüggéseket megidéző utalások az adott jegyzet megírójának/megíróinak meglehetősen egyértelművé tett és szükségszerűen interpretatív véleményét közvetítik (255–256; 262–264; 266; 272; 283; 289; 291–292; 294–295; 300–301; 344; 353; 382–383; 392; 562; 567; 584; 718; 740–742; 777; 826; 910; 1088–1090; 1092–1093; 1097; 1119). Az előbbieket elsősorban módszertani okokból kellett volna visszább szorítani, az utóbbiakat pedig ezek mellett azért is, mert egy recepciótörténeti áttekintésnek, mely egy kritikai kiadás keretein belül helyezkedik el, aligha lehet helyeselhető célja a recepció feletti ítélkezés, legyen az negatív vagy pozitív felhangú. Már csak azért is fontos lett volna a minősítő retorika korlátozását végrehajtani, mert olykor előfordul, hogy a dicséret–elmarasztalás-paradigma több, nem feltétlenül szerencsés ponton is igen különösen érvényesül: akad példa arra, hogy az adott recepciótörténeti jegyzetben (egyik vagy egyedüli) szerzőjének egy vonatkozó írásáról esik szó, méghozzá egyes szám harmadik személyű fogalmazásmódban — tehát a személytelenség retorikáját működtetve —, ám nyilvánvaló elfogódottsággal, a saját munkának kiemelt elismerést juttatva. A dicséret–elmarasztalás-paradigma érvényre jutása amellet, hogy olykor ilyen, némileg komikus hatást keltő szöveghelyeket eredményez (274; 276–277; 292–293; 301; 567), általánosabb következményekkel is jár.

Aki egy kicsit is jártasabb a modernség irodalmának kutatásában, észreveheti, hogy ez a jegyzeteiben kifejezetten koherens eszme-, politika-, irodalom- és kultúrtörténeti képet festő munka választott szerkezeti felépítését kihasználva több helyütt is a József Attila gondolkodásáról szóló diskurzusok bizonyos vonulatait igyekszik finomabb (retorikai elhatárolás, idézéstechnika)⁴ és kevésbé finom eszközökkel (dicséret és elmarasztalás) kanonizálni. Mindezzel, noha az korántsem tekinthető általános gyakorlatának, a kiadvány a vonatkozó szakirodalomnak implicit hierarchiáját létesíti (a hierarchiaképzés gyakorlatainak legjobb példáit az *Irodalom és szocializmus* jegyzetei szolgáltatják). De hozzátartozhat-e ez az *editio maior* elvéhez még, vagy esetleg olyan helyekre visz, ahol a tét már régen nem csak a József Attila gondolkodását dokumentáló szövegek hiteles változatainak — azok kontextusaira is ügyelő — közreadása és az e szövegekhez való történetileg és ideológiailag egyaránt változó mindenkori viszony megértése?

Túl mindezen a kritikai kiadás jegyzetapparátusával kapcsolatban fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy az egyébként akkurátus, hihetetlen anyagmennyiséget megmozgató jegyzetekbe esetenként nem jól alátámasztott, sőt megkérdőjelezhető (220; 223; 313; 363; 620; 964; 968), máskor pedig erősen egyszerűsítő és torzító, igen problematikus megállapítások is vegyülnek. Jó példa ez utóbbiakra, amikor az alábbiak olvashatók a német nemzetiszocialista hatalomszerzés kapcsán: „Ugyanakkor a tőkés

rendszer és a fasizmus közötti organikus (ha nem is törvényszerű ok–okozati) kapcsolat valóságos volt [...]” (665) Vagy máshol, más összefüggések között: „[József Attila] jogos megállapítása az is, hogy a népművészetet a kapitalizmus tette tönkre.” (504) Megint máshol: „Az általa [vagyis Kozma Miklós által — B. G.] képviselt konzervatív politika jobboldali volt ugyan, de a kultúrában a tehetségre, az alkotás minőségére szavazott a tehetségtelenséggel szemben.” (868–869)

A kiadvány bevezető tanulmányait a szerkesztők jegyzik. Veres András (*József Attila értekező életműve — recepciója tükrében*) és Tverdota György (*József Attila gondolkodástörténete*) összegző igényű tanulmányai bizonyos értelemben a keletkezéstörténeti, valamint a tárgyi és szövegmagyarázatok, továbbá a recepciótörténeti adalékok kijelölte korpusz mesterszövegeiként is olvashatók. Ezek a tanulmányok nem átlagos értelmezési ajánlatok, hiszen miközben legalább egy, a kétkötetes gyűjtemény életre hívásán dolgozó, szakértőkből álló szakmai közösség felhatalmazásának nyomát viselik magukon — az e közösség által hallgatólagosan elfogadott tudományos álláspont képviselőiként —, autoritásukat az állításaikat keretező kontextusból, végső soron a kritikai kiadások hosszú sorának tudományos hiteléből is nyerik. Mint ilyeneken, reprezentatív funkciójuk miatt rendkívül sok múlik: a *József Attila összes tanulmánya és cikke...* perspektívájából ezek az értekezések testesítik meg a gyűjtemény vonzáskörzetébe vont szövegekhez való közelítés adekvát paradigmáit.

Veres a József Attila gondolkodásához való közelítés egy közvetett, ám a tudományos praxisban megkerülhetetlen jelentőségű stratégiáját tárja elénk: „Áttekintésünk nem titkolt célja bevezetni az olvasót a gondolkodó József Attila világába, de azon keresztül, hogy a róla szóló irodalmat tekintjük át.” (46) Ezzel az eljárással az olvasó már a *Kosztolányi Dezső Összes Művei* sorozatban 2010-ben megjelent, szintén Veres András által szerkesztett *Édes Annát* forgatva is találkozhatott, ahol a Kosztolányi művével foglalkozó munkák bibliográfiája mellett — túl annak pusztá összeállításán, mellyel sok kritikai kiadás meg szokott elégedni — Veres a recepciótörténet kimerítő ismertetését is közli.⁵ Ennek, akárcsak Kosztolányi regényének esetében, József Attila 1930-as évekbeli értekező prózáját illetően is komoly előnye, hogy a szövegek értelmezésre utaltságának és a jelentés történeti–kulturális feltételezettségének belátását belépteti a filológiai gyakorlatba, aminek következtében a kritikai kiadás nemcsak

⁴ Az idézéstechnika eszköze jó példa, amikor egy jegyzet magától értetődően fogadja el Tverdota György *Eszmélet*-értelmezését, említést sem téve Kulcsár Szabó Ernő szintén igencsak nagy hatású interpretációjáról (810), vagy amikor egy másik jegyzet Szegedy-Maszák Mihály vagy Bengi László idevágó, komoly szakmai konszenzust maguk mögött tudó munkáit meg sem említve, szintén Tverdota egy tanulmányára hivatkozva szól Kosztolányi Dezső nyelvsemlelétről. (935) Lásd: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Kosztolányi Dezső*, Kalligram, Pozsony, 2010, 518–547. Továbbá: BENGI László: *Hagyomány és viszonylagosság. Kosztolányi nyelvelfogásáról* = Uő.: *Elbeszél halál. Kosztolányi-tanulmányok*, Ráció, Budapest, 2012, 198–217.

⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Édes Anna*, szerk.: VERES András, Kalligram, Pozsony, 2010, 708–906; elérhető: <http://digiphil.hu/okd-ea.apparatus.tei.1>.

rögzíti a hiteles szövegváltozatokat, hanem dinamizálja is az e szövegekhez való hozzáférés különböző módozatait, végső soron a közölt írások interpretációra utaltságát, történeti létmódját hangsúlyozva. Azonban látni kell azt is, hogy a recepciótörténeti áttekintés Veres András tanulmányában sem mentes az ítélezés gesztusaitól, és általában a hierarchiaképzés aktusaitól, így mentrendszerűen nyit utat egyes tudományos megközelítésmódok implicit és explicit leértékelése felé (pl. 77–78).

A gyűjteményben közölt írásokkal közvetlenül Tverdota György tanulmánya foglalkozik. Tverdota József Attila 1930-as évekbeli gondolkodói fejlődésének tekintetében a „művészet=termelés” és a „művészet=kifejezés” (42) képletben ismeri fel a leginkább meghatározó alakzatot, melyet a szerző szerint a költő marxista és pszichoanalitikus tájékozódásának kettőssége határoz meg. Mint ilyet, *A művészet kérdése és a proletárság* című 1933-as töredékkel bevezetett, ellentmondásosnak tűnő gondolatalakzatot („A műalkotás [...] szabályozója a társadalmi szükséglet. [...] A művészetnek célja nincsen.” — 37) Tverdota József Attila 1930-as évekbeli művészetbölcseletének központi jelentőségű, „négyelemű” formulájának horizontjából, mintegy annak modelljeként értelmezi. (37) A fenti képlet, mint olvashatjuk, József Attila gondolkodástörténetének évekig nem változó, vagy csak igen kevés módosuláson keresztül ment rétegéhez nyújt hozzáférést, és ezért belátható, milyen nagy jelentőséget tölt be a tanulmány érvvezetésében. A tét nem kevesebb, mint az, hogy leírhatók-e általa József Attila művészetelméleti gondolkodásának utolsó fejezetei („A kemény mag [...] a pálya további szakaszán mindvégig érvényben maradt.” — 38. Lásd még: 39; 44). Éppen ezért rendkívül lényeges felfigyelni a Tverdota által vázolt két leginkább kérdéses vonatkozására. Az egyik a tanulmány mozgásterén belül maradvá, a másik pedig abból kilépve világható meg.

1. Attól, hogy a tanulmány perspektívájából a „művészet” fogalma József Attilánál egyfajta belső hasadáson megy keresztül („művészet=termelés”/„művészet=kifejezés”), ellentétben azzal, amit az értekezés a „négyelemű formula” kifejezéssel sugall, a Tverdota által vázolt képletben még nem kettőződik meg ténylegesen. Valójában mindvégig egy elem marad. A „kettős kódolású művészetfelfogás” (37), amellyel Tverdota beszél, a „művészetet” illetően egyfelől nem eredményezhet két egészében, teljes biztonsággal elkülöníthető, és ekként lezárható szemantikai tartományt, hiszen a „termelésnek” és a „kifejezésnek” a közös referenciára („művészet”) való egyidejű visszautalása szükségszerűen ássa alá e megkülönböztetés hatékonyságát. Pontosan úgy, ahogy egy eminensen kettős kódolású, például ironikus szöveg is magában rejti a szó szerinti és az ironikus olvashatóság egymás általi kontaminációjának mindenkorai lehetőségét, azt a jelentésközlés konstituens tényezőjévé avatva. Másfelől rendkívül fontos itt, hogy Tverdota az általa megragadott összefüggésrendszert ellentmondásosnak minősíti („[a] mélyréteg ellenben felmutatja a teljesen kialakult négyelemű formulát, közepén a költő által tudatosan vállalt *ellentmondással*” — 37; kiemelés: B. G.). Azon-

ban ha a szóban forgó képlet ténylegesen négyelemű lenne, a művészet kettős meghatározottságának *ellentmondásos* szerkezete nem állhatna fenn („művészet=termelés”/„művészet=kifejezés”: $A_1 = B$ és $A_2 = C$, de $B \neq C$ — tehát $A_1 \neq A_2$). Ellentmondásosságról itt csakis akkor beszélhetünk, ha a felvázolható összefüggésrendszer nem négy-, hanem háromelemű ($A = B$ és $A = C$, de $B \neq C$ — tehát $A \neq A$). Tverdota tanulmányának ezen kulcsfontosságú logikai zavara — vagyis az, hogy egy, a keretein belül háromelemű, központiként leírt képletet négyeleműként, és fordítva: egy máskülönben ellentmondásmentes viszonyt, mint látható lesz, egy félreolvasás eredményeképp ellentmondásosként rögzít — felvetheti annak kérdését, hogy vajon az a lenyűgözően szimmetrikus rendszer, melynek két pólusán a szerző József Attila 1930-as évekbeli gondolkodásának pilléreit helyezi el, működőképes-e, vagy esetleg, mivel logikailag meglehetősen ingatagnak mutatkozik, épp összeomlani készül („társadalom – egyén / felépítmény – az én / a társadalmi élet jelenségei – a lelki élet jelenségei / alap – alap / termelés – ösztön” — 37).

2. „A műalkotás [...] szabályozója a társadalmi szükséglet. [...] A művészetnek célja nincsen” — már idézett, a tanulmányban modellértékén számba vett tézisei nem arról beszélnek, amit a tanulmány ért alattuk. Nehéz ugyanis nem észrevenni, hogy „művészet” és a „műalkotás” közül legfeljebb csak az előbbi illeszthető be a „művészet=termelés”/„művészet=kifejezés” képletébe. Ennek az az egyszerű oka, hogy József Attila töredékében a „termeléshez” kapcsolt „műalkotás” nem kezelhető a magáért való létében megragadható „művészet” szinonimájaként, mivel a „művészet” és a „műalkotás” *A művészet kérdése és a proletárságban* nem a művészi alkotás folyamatának egyazon szintjéhez tartozik. A „műalkotás” és a „művészet” nem ugyanaz (Ayhan Gökhan: „Kerül a költő önmagával ellentmondásba?”; Tverdota György: „[...] József Attila két definíciót ad közre *ugyanarról* a fogalomról” — kiemelés: B. G.).⁶ Az alkotás maga a töredék szerint a kifejezés egyedüli céljának alávetett tevékenység. A „művészet” mint tevékenység az eszköz–cél-reláció vonatkozási rendjén való kívül léte okán minősülhet céltalannak, a gazdasági és politikai dimenziók által nem érintettnek. Mint ilyen szembehelyezkedik az előállított tárgyként, művészi produktumként értett „műalkotás” modern gazdasági diszpozíciójával, eredendő gazdasági beágyazottságával („[a] művészi termék éppúgy áru, mint az ipari, vagy a mezőgazdasági termékek” — 696). Ez azonnal egyértelművé válhat, ha a Tverdota által kihagyással idézett passzust („[a] műalkotás [...] szabályozója a társadalmi szükséglet”) kiegészítjük a belőle hiányzó mondatrészszel („[a] műalkotás *tehát társadalmi termelő* tevékenység, szabályozója a társadalmi szükséglet” — 696; kiemelés: B. G.). Látható, hogy szemben a kifejezéssel, a művészi alkotó tevékenységgel, mely az egyénhez tartozik, a termelés, a művészi termék előállítása a

⁶ Ayhan GÖKHAN: „József Attila értekező prózáján keresztül jobban megismerhetővé válik a költészet” — Tverdota György irodalomtörténetessel beszélgettünk, Nullahategy.hu, 2018. július 11.; elérhető: <https://nullahategy.hu/jozsef-attila-ertekezo-prozajan-keresztul-jobban-megismerhetove-valik-a-kolteszete-tverdota-gyorgy-irodalomtortenesszel-beszeltgettunk/>.

gazdasági csere folyamatok logikáját és politikai viszonyokat életre hívó társadalom pólusán helyezhető el. (E marxizmus ihletettséggel elgondoltságnak egy korábbi, ám kevésbé enigmatikus megfogalmazott változata — és erre a kapcsolatra az ez utóbbi szöveghez tartozó jegyzet is rámutat [403] — már a *[Bármiféle társadalmi]* című töredékben megjelenik — 396.) A „művészet” és a „műalkotás” differenciája József Attila töredékében nem a közös referenciaként érthető művészet két alakjának ellentmondásos megnevezése, hanem a művészet tevékenység voltának és tárgyi eredményének, egyéni és közösségi oldalának megkülönböztetése által létesül. A társadalmi diszpozíciók által meghatározott és azok felől hozzáférhető „műalkotás” magában rejti a „művészetnek”, vagyis az egyéninek, a testi „ösztön” és a „szellemi cél” együttesének szervezőelvét. (696–697) Ugyanakkor, mint ezt a pszichoanalitikus elméletre már afirmatív módon hivatkozó *Egyéniség és valóság*-ból tudhatjuk, a költő szerint az egyén mint „társadalmi alany és társadalmi tárgy” (540) távolról sem az a változatlan, stabil alap, mely minden további vizsgálódás központi kategóriájaként állhat, hiszen folytonos keletkezésben van: „az egyén maga is társadalmi folyamat”. (543)

Az esztétikai tapasztalat, mely — bár a szöveg explicit módon nem tárgyalja, valószínűsíthetően igen közel helyezkedik el „a társadalmi szükséglethez” — *A művészet kérdése és a proletárság* középpontba állításával valóban felvázolható keretek között ezért a legvalószínűbb, hogy abból a szükségszerűen a „műalkotással” létesített kapcsolatból születik meg, amelynek az egyéni és a közösségi pólusaira utalható elemek közti dialektikus mozgás válik a meghatározójává. Ám ahogy fentebb kitént, anélkül hogy akár az egyik, akár a másik pólus elképzelhető lenne tiszta, a másiktól érintetlen mivoltában. Azt, hogy Tverdota Györgynek igaza van a töredék jelentőségét illetően — még ha az általa vázoltól eltérő összefüggések között is —, mindenesetre jelezheti, hogy a művészet ezen, önnön eredetét eltörölő konstitúciója nagyfokú hasonlóságot mutat azzal például, ahogy a költő tulajdonképp az antropogenezis, vagyis az emberi létesülésének mozzanatát elemzi az *Emberi eszmélet és társadalmi haladásban*. (614–617)

A Tverdota által leírt ellentmondás József Attilánál azonban, mint ez látható volt, nem áll fenn, sőt a bevezető tanulmányban modellértéken szerepeltetett példa tanúsága szerint épp az mondható el, hogy a költőnek a művészetéről való gondolkodása ezen a ponton is jóval konzisztensebb és komplexebb, mint a rendszer, amelybe a kritikai kiadás értekezése foglalni igyekszik. Ráadásul a fentiek, valamint az olyan megnyilatkozások példái, mint „a művészi forma lelki *tevékenység*” (*A magyar proletárforradalom platformtervezete*, 442), az előbbieket mellett arra is rámutathatnak, hogy József Attila gondolkodásában már a pszichoanalitikus tájékozódás elmélyülése előtt készen állt az a strukturális hely, amelyet aztán a freudi tanok foglalnak el és laktak be. Innen nézve érthető meg annak jelentősége, hogy az 1920-as évek örökségét hordozó, antipszichológista *Irodalom és szocializmus az egyéni/forma* („a bánat, az érzelem a forma, azaz

formai elem [...], *forma az a tevékenység, amely szemléletileg folyik*” — 125; 127) és a közösségi/tartalom („*a művészi forma tartalma mindig egyetemes és társadalmi*” — 129) pólusainak együtteséből vezette le a művészi alkotást. *A művészet kérdése és a proletárság* „művészet”-fogalma (tehát a produktumtól elválasztott tevékenység), bármily sokat változott is a költő terminológiája és teoretikus álláspontja, visszamutat a „szemléleti tevékenység” korábbi meghatározására. A költő gondolkodását ezért a pszichoanalízis és a marxizmus kettős kötésének radikális felforgató ereje helyett, melynek feltételezésére a kritikai kiadás jegyzetei talán túlon túl is támaszkodnak, célszerűbbnek tűnik — messze menően ügyelve e gondolkodás dinamikus hangsúlyeltolódásaira és éles váltásaira — belső folytonossága felől megközelíteni.

A kritikai kiadások elsősorban nem a nagyközönség számára készülnek, így József Attila 1930 és 1937 között született cikkeinek és tanulmányainak gyűjteménye, hasonlóan más ilyen típusú kiadványokhoz, természetesen szakmai érdeklődésű olvasókra számíthat a leginkább. Ugyanakkor földhözragadtságunkat nem feladva be kell látnunk azt is, hogy vélhetőleg még a szakmai olvasóközönség körében sem lesz kiugróan magas arányait tekintve azoknak a száma, akik a kétkötetes, összesen 1480 oldalas gyűjteményt az első laptól az utolsóig figyelmesen végig fogják olvasni (főként, ha az a kiadói ígéretnek megfelelően néhány év múlva az interneten is elérhetővé, tehát kereshető dokumentummá válik majd). Egy, a közölt szövegekkel foglalkozó reprezentatív bevezető tanulmány különösen azoknak kellene, hogy megbízható támaszt nyújtson ebben a szövegrengetegben, akik el szeretnék helyezni az általuk olvasott részeket az egész viszonyában. A költő gondolkodásának, eredeti irodalomszociológiai nézeteinek, különösen pedig a beszédéről és a nyelvről való gondolkodásának átfogó megértése és kritikai mérlegelése feladatként még mindig előttünk tornyosul. Számos egyéb kérdés mellett: mihez kezdhetünk például a ténnyel, hogy József Attilánál a beszéd néhol a technikai egy formájaként tűnik fel („[i]gy teszem a beszéd [...] anyagi technika és nem jobban emberi, illetve társadalmi technika, mint a vasut vagy a buzatermelés” — *Egyéniség és valóság*, 541; „[a] magyar szóból finom műszer lett, zajtalan sebességű gép” — *Nyelvünk ízei*, 644)?

Nehéz egy ilyen nagy, kollektív vállalkozás mérlegét megvonni. Persze, nem lehet eléggé hangsúlyozni: jelentős fejleményként értékelendő, hogy a filológiai kutatásban részt vevők áldozatos hozzájárulásának köszönhetően immár szabadon elérhető a 20. század egyik legnagyobb költője által írt értekező szövegeknek az ez idáig még csak hasonló tudományos alapossággal és részletességgel sem közreadott, 1930-as évekbeli korpusza. Ugyanakkor ezt a tényt szem előtt tartva sem feledkezhetünk meg arról, hogy a *József Attila összes tanulmányai és cikke. 1930–1937* című kiadvány József Attila-írásokat keretező szövegei, mint látható volt, nem nyújtanak egyenletes teljesítményt, és bizonyos problémáktól sem mentesek. Annyi biztos, hogy oktatási–kutatási felhasználása során a kritikai kiadás különböző apparátusainak e feszültségét nem árt szem előtt tartani.